

Vehhâbîliğin Yayılma Sürecinde Siyaset Kurumunun Rolü

Vahit Cemil Urhan¹

Öz

Vehhâbîlik, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Arap Yarımadası'nda Necid bölgesinde bir dinî yenilenme hareketi olarak doğmuştur. Muhammed bin Abdülvehhâb'ın 1744 yılında Dir'iyye'de Muhammed bin Suûd ile ittifak yapmasından sonra siyasallaşmaya başlamıştır. Vehhâbîliğin yayılma sürecinde siyaset kurumu ve Ortadoğu'daki politik dengeler belirleyici olmuştur. Osmanlı Devleti'nin başlangıçta sorunu önemsememesinin de etkisiyle Birinci Suûd Emirliği sınırlarını genişletmiş ve Vehhâbîlik güçlenmiştir. Ancak, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa 1818 yılında Birinci Suûd Emirliği'ne son verdikten sonra Vehhâbîlik bölgede zayıflamıştır. 1824 yılında kurulan İkinci Suûd Emirliği döneminde de eski gücüne ulaşamamıştır. İkinci Suûd Emirliği'nin 1891 yılında dağılmasından sonra Abdülaziz bin Abdurrahman tarafından 1902 yılında Üçüncü Suûd Emirliği'nin kurulmasıyla birlikte tekrar yayılmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'dan çekilmesinden sonra Vehhâbîliğin önündeki en büyük engel olan Osmanlı uleması ortadan kalkmış ve 1932 yılında Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulması sonucunda tarihte ilk bağımsız Vehhâbî devleti doğmuştur. Bu çalışmada, Vehhâbîliğin yayılma sürecinde siyaset kurumunun rolü ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Vehhâbîlik, Suûdî Emirlikleri, Osmanlı Devleti, Siyaset Kurumu

Urhan, Vahit Cemil. "Vehhâbîliğin Yayılma Sürecinde Siyaset Kurumunun Rolü". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/2 (01 Haziran 2026): 969-993. <https://izlik.org/JA66LY37AS>. <https://doi.org/10.32711/tiad.1888270>

Geliş Tarihi	13.02.2026
Kabul Tarihi	19.06.2026
Yayın Tarihi	30.06.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Balkan Araştırma Enstitüsü, Balkan Tarihi Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye, vahit.urhan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4301-0300

The Role of the Political Institution in the Spread of Wahhabism

Vahit Cemil Urhan ¹

Abstract

Wahhabism emerged as a religious renewal movement in the first half of the XVIIIth century. It began to become politicized after its founder, Muhammad bin Abdulwahhab, made an alliance with Muhammad bin Saud in Diriyah in 1744. The political institution were decisive in the spread of Wahhabism. The Ottoman Empire's initial disregard for the issue contributed to the expansion of the First Saudi Emirate's borders. However, after the Egyptian Governor Kavalali Mehmed Ali Pasha, put an end to the First Saud Emirate in 1818, Wahhabism weakened in the region. It began to spread again with the establishment of the Third Saudi Emirate in 1902. Following the Ottoman Empire's withdrawal from the Middle East at the end of World War I, the Kingdom of Saudi Arabia was established in 1932, marking the birth of the first independent Wahhabi state in history. In this study, the role of the political institution in the spread of Wahhabism is discussed.

Keywords: Islamic History, Wahhabism, Saudi Emirates, Ottoman Empire, Political Institution

Urhan, Vahit Cemil. "The Role of the Political Institution in the Spread of Wahhabism", *Türkiye Journal of Theological Studies* 10/2 (01 Haziran 2026): 969-993. <https://izlik.org/JA66LY37AS>. <https://doi.org/10.32711/tiad.1888270>

Date of Submission	13.02.2026
Date of Acceptance	19.06.2026
Date of Publication	30.06.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assist. Prof., Trakya University, Balkan Research Institute, Balkan History Department, Edirne, Türkiye, vahit.urhan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4301-0300

Giriş

Vehhâbîlik XVIII. yüzyılın ilk yarısında Arap Yarımadası'nda Necid bölgesinde Muhammed bin Abdülvehhâb tarafından kurulmuştur.² Günümüzde Suudi Arabistan'da hâkim olan inançtır. Başta Ortadoğu olmak üzere Kafkasya'da, Hindistan'da, Pakistan'da, Afganistan'da, Endonezya'da, Orta Asya'da, Kuzey Afrika'da, İran'da ve Balkanlar'da yayılmıştır.³

Mezhebe adını kurucusunun ismini dikkate alarak muhalifleri vermiştir. Ancak takipçileri kendilerini Allah'ın birliğini savunanlar anlamına gelen Muvahhidûn olarak isimlendirmişlerdir.⁴

Osmanlı Devleti'nin resmî yazışmalarında Vehhâbîlerden mübtedî,⁵ müfsid,⁶ Rafizî,⁷ Hâricî⁸ ve Sultan II. Mahmud'un isteğiyle Hâricî Suûd olarak bahsedilmiştir.⁹ Fakat Vehhâbîler, Hâricî olduklarını kabul etmemişler, kendilerini Ahmed bin Hanbel'in mezhebini sürdüren Sünnîler olarak tarif etmişlerdir. Mezhebin kurucusu Muhammed bin Abdülvehhâb'ı da Hanbelî mezhebini reforme eden bir şeyhülislâm olarak görmüşlerdir. Vehhâbîler kendilerini itikadda Selefî, amelde Hanbelî olarak kabul etmektedirler.¹⁰

Vehhâbîlik İbn Teymiyye'nin düşüncelerinden ilham alarak katı muhafazakâr bir Hanbelî görünümle ortaya çıkmış bir hareket olarak da değerlendirilmektedir.¹¹ Bununla birlikte Vehhâbîlerin İbn Teymiyye'nin yenilemiş olduğu Zâhiriyye mezhebinden doğduğunu ileri süren görüşler de vardır.¹² Bu görüşlerin dışında Vehhâbîliğin birçok hususta Ahmed bin Hanbel'den ve İbn Teymiyye'den ayrıldığını iddia edenler de vardır. Bu sebeple ayrı bir mezhep olarak ele alınması gerektiği de savunulmaktadır.¹³ Eyüp Sabri Paşa Vehhâbîliğin köklerinin Karmatîlere dayandığını belirtmektedir.¹⁴

Bu makalede, Vehhâbîliğin yayılma sürecinde siyaset kurumunun oynadığı rol değerlendirilmeye çalışılmıştır. Siyaset kurumu bu sürecin merkezinde yer almıştır. Muhammed bin Abdülvehhâb'ın İbn Teymiyye'nin din-devlet ilişkilerindeki görüşlerine de uygun olarak Vehhâbîliğin geleceğini siyasî iktidarın himayesinde görmesi ve dinin yayılması konusunda devleti merkezde konumlandırması, başlangıçtan itibaren Vehhâbîliğin yayılmasındaki ana etkenin siyaset kurumu olmasını sağlamıştır. Necid'in hadarî (şehirli) halkından olan siyasî elitlerin kendileri için tehdit oluşturan göçebe

² Ethem Ruhi Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999), 105.

³ Ferhat Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem Hanbelî Mezhebi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 114-116.

⁴ Selda Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam ve Tenkil: Vehhâbî-Suûdîler (1744-1819)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 66.

⁵ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 7-8.

⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hat-ı Hümayûn (HAT)*, No. 770, Gömlek No. 36178; BOA, *HAT*, No. 162, Gömlek No. 6726; BOA, *HAT*, No. 1407, Gömlek No. 57055; BOA, *HAT*, No. 160, Gömlek No. 6667.

⁷ BOA, *HAT*, No. 345, Gömlek No. 19690.

⁸ BOA, *Cevdet Dâhiliye (C.DH.)*, No. 212, Gömlek No. 10560; BOA, *Cevdet Askeriye (C.AS.)*, No. 75, Gömlek No. 3535; BOA, *HAT*, No. 1486, Gömlek No. 45.

⁹ BOA, *HAT*, No. 343, Gömlek No. 19614.

¹⁰ Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 105.

¹¹ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 47.

¹² Ahmet Vehbi Ecer, *Tarihte Vehhâbi Hareketi* (Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001), 92.

¹³ Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 105-106.

¹⁴ Eyüp Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, sad. Süleyman Çelik (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1992), 3.

bedevilere karşı bir güç oluşturma arayışı içinde olmaları, Muhammed bin Abdülvehhâb'ın düşüncelerinin hayata geçmesi için bir fırsat olmuştur. Mezhebin yayılmasında rol oynayan diğer faktörler siyasetin çevresinde şekillenmişlerdir. Vehhâbiliğin öğretileri daha ziyade teolojik bir zemin yerine iktidar üzerinden kitlelere benimsetilmiştir. Ele geçirilen topraklarda mezhebin ilke ve uygulamalarına uyulması zorunlu hale getirilmiştir. Bu durum, Vehhâbiliğin XX. yüzyıla kadar Necid bölgesinin dışında kalıcı bir şekilde yerleşmemesine sebep olmuş ve çağrısı evrensel olmasına rağmen bir kabile mezhebi görünümünde kalmasına yol açmıştır. Mezhep Suûd emirliklerinin kuvvetlendikleri dönemlerde geniş bir coğrafyada yayılmış, emirliklerin zayıfladıkları ya da yıkıldıkları zamanlarda, Vehhâbiliği kabul etmiş olan kabilelerin çoğunun eski inançlarına geri dönmesi sebebiyle nüfuz alanını kaybetmiştir. Vehhâbi ulemasının uzun bir süre, müşrik saydıkları diğer Müslümanlarla ticareti ve öteki Osmanlı bölgelerine seyahati yasaklaması da mezhebin yayılma kanallarını sınırlandırmıştır.

İktidarın Vehhâbiliğin yayılmasına verdiği destek karşılıksız olmamıştır. Vehhâbi uleması emirliklerin bütünlüğünün sağlanmasında kritik bir rol üstlenmiş, Suûd ailesinde iç istikrarın temin edilmesinde bir garantör güç olmuş ve emirlerin iktidarlarının meşruiyet kaynağı haline gelmiştir. Böylece din ve siyaset kurumları karşılıklı menfaat ve bağımlılık ilişkisi içine girmişlerdir.

Makale hazırlanırken konuyla ilgili temel kaynakların yanında yeni arşiv belgeleri ve çalışmalardan da faydalanılmıştır. Konu kronolojik olarak anlatılmış, Vehhâbiliğin yayılma sürecinde siyaset kurumunun rolü Birinci Suûd Emirliği (1744-1818), İkinci Suûd Emirliği (1824-1891) ve Üçüncü Suûd Emirliği (1902-1932)'nin tarihleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu süreçte iktidar gücünün ve bölgesel dengelerin ne denli belirleyici olduğunu gösteren gelişmeler ele alınmıştır. İlk önce Vehhâbi inancının temel esaslarından bahsedilmiştir. Sonrasında Vehhâbiliğin doğuşunda etkili olan hususlar ile Muhammed bin Abdülvehhâb'ın görüşleri, eserleri, çocukluk ve gençlik yılları hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü kısımda ise Muhammed bin Abdülvehhâb'ın 1744 yılında Dir'iyye'de Muhammed bin Suûd ile ittifak yapmasıyla birlikte Vehhâbiliğin siyaset kurumuyla bütünleşmesi ve ilk Suûd emirliği döneminde Ortadoğu'da yayılmasının nedenleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca yayılma sürecinin İkinci Suûd Emirliği zamanında duraksaması da ele alınmış, bu durumun emirliğin iç ve dış politikada girdiği çıkmazlarla olan ilgisi ortaya konulmuştur. Aynı fasılda son olarak, Vehhâbiliğin 1902 yılında Üçüncü Suûd Emirliği'nin kurulmasından sonra başlayan ve 1932 yılında ilk bağımsız Vehhâbi devletinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan tarihsel süreçteki durumu anlatılmıştır.

Vehhâbi İnancının Esasları

Vehhâbilerin görüşlerini dayandırdıkları Hanbelî mezhebi, İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin 767 senesinde ölmesinden sonra onun ve ondan öncekilerin belirledikleri dinî esasların geliştirilmesi sürecinde Selefiyye ve Halefiyye isimleriyle ortaya çıkan iki temel akımdan biri olan Selefiyye'ye bağlıdır. Selefiyye hareketi IX. yüzyılın başlarında doğmuştur. Bu akımın itikaddaki imamı Ahmed bin Hanbel (241-855), aynı dönemde Hanbelî mezhebini kurmuştur. XIII. asrın sonları ve XIV. asrın başlarına geldiğinde İbn Teymiyye (728-1328), Selefi akidesini ihya etmeye çalışmış, öğrencisi İbn Kayyimi'l-Cevziyye (751-1350)

de XIV. asrın ilk yarısında Selefliliği hararetle savunmuştur. XVIII. asırda ise Muhammed bin Abdülvehhâb, Selefliliğe farklı bir boyut ve canlılık kazandırmıştır.¹⁵

Vehhâbî inancının temelini tevhîd anlayışı oluşturmaktadır. Şirk, bid'at, şefâat gibi konularla ilgili görüşlerinin tamamı tevhîde dayanmaktadır. Muhammed bin Abdülvehhâb, tevhîd ile ilgili düşüncelerini en önemli eseri sayılan *Kitâbu't-Tevhîd* ve Vehhâbîliğin el kitabı olarak kabul edilen *Keşfu's-Şubuhât* adlı çalışmalarında anlatmıştır.¹⁶ Ona göre, tevhîd dil ve amelî olur. Bunlardan birisi olmazsa dinden çıkılır.

Vehhâbîlerin inançlarında bulunan temel unsurlardan birisi de iyiliği emredip, kötülüğü yasaklamadır. Bu husus Kur'an'ın emridir ve tüm İslâm mezheplerinde hatta bütün dinlerde vardır. Ancak bunun yorumlanma şekli inançlar arasında farklılık arz etmiş, ehl-i sünnet bu konuda tebliğ ve hatırlatma yolunu benimsemiştir. Vehhâbîler ise bunun için Müslümanlarla savaşmayı meşru görmüşlerdir.¹⁷

Muhammed bin Abdülvehhâb İslâm dünyasında Ortaçağ'da doğan sistemlere ve taklide karşı çıkmıştır. Tasavvuf da Ortaçağ'ın bir parçası olduğu için İbn Teymiyye gibi, Ortaçağ otoritelerini aşarak Selef'in sünnetine dönülmesini istemiştir. Kur'an'ın ve hadisın yorumlanmasında kıyası reddetmiş, Kur'an'da ve sünnette olmayan konularda ise içtihadı önermiştir.¹⁸

Muhammed bin Abdülvehhâb'a göre, namaz, oruç gibi ibadetleri yerine getirmemek dinden çıkmaktır. Beş vakit namazın cemaatle birlikte kılınması gerekir. Allah'a dua etmek için peygamber ve melekler de dahil hiç kimse aracı olamaz ve kimseden şefâat dilenilemez aksi takdirde tevhîd inancı bozulur. Bu yüzden Vehhâbîler salih kişilere, evliyalara, şeyhlere ve kabirlere karşı çıkmışlardır. Mezar ve türbe ziyaretlerinin insanları putlara tapmaya götüreceğini öne sürerek bu ziyaretlere itiraz etmişlerdir.¹⁹ Mezarları yıkmalarından dolayı tarihte 'mezar yıkıcıları' adıyla da anılmışlardır. Muhammed bin Abdülvehhâb'ın mezarlar konusundaki düşünceleri İbn Teymiyye'den gelmektedir.²⁰

Vehhâbîlerin bid'at olarak kabul ettikleri diğer bazı inanç ve uygulamalar arasında hırka-i şerîfin ve sakal-ı şerîfin ziyaret edilmesi, makamla ezan okunması, Cuma günleri ve kandil gecelerinde ezandan önce ve sonra tesbih çekilmesi ve dua edilmesi, mevlid okutulması, sünnet ve nafil namazlarının kılınması, camilerin süslenmesi, minare ve kubbe yapılması da yer almaktadır.²¹ Vakıf kurumlarının da batıl olduğunu ileri sürmüşlerdir. Hz. Ali'ye biat etmeyi küfür olarak görmüşlerdir.²²

Vehhâbîler Hz. Peygamber'den sonra Muhammed bin Abdülvehhâb'ı İslâm'ın ikinci ismi olarak görmüşlerdir.²³ Muhammed bin Abdülvehhâb'ın hacimli bir eseri yoktur. Küçük risalelerle görüşlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Çalışmaları daha ziyade basit öğüt

¹⁵ Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 70-75.

¹⁶ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 62-64.

¹⁷ Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 111-125.

¹⁸ Fazlur Rahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1992), 274-275.

¹⁹ Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 112-121.

²⁰ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 80.

²¹ Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 121-122.

²² Hüseyin Şahin, "Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhâbîlik", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022), 623.

²³ Onur Özatağ (ed.), *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 82-83.

kitapçıları şeklindedir. Eserlerinde, telkin etmeyi istediği düşünceyle ilgili ayet ve hadisleri vermekle yetinmiş, yorumlara fazla girmemiştir. *Kitâbu't-Tevhîd* ve *Keşfu's-Şubuhât* dışındaki bazı eserleri *Tefsîrü'l-Fatiha*, *Selâsetü'l-Uşûl*, *Şürutü's-Salât*, *el-Erba'ü'l-Kavâid*, *Fadailü'l-İslâm*, *Usûlü'l-İman*, *Mesailü'l-Cahiliyye*, *Ma'nae't-Tagut*, *Sittetü Mevazi'min Siret'in-Nebeviyye*, *Tefsîrü'l-Kur'an*, *Tefsîru Kelimetü't-Tevhîd*, *Nevakîzü'l-İslâm ve Telkînun Usûl el-Akidedi'l-Amme*,²⁴ *Muhtasarü'l-İnsaf ve Şerhu'l-Kebir*, *Muhtasarü Sireti'r-Resul ve el-Fetava*, *Muhtasarü Zadi'l Me'ad*, *Mecmu'u'l-Hadis ve Ehadis fi'l-Fiten ve'l-Havadis'tir*.²⁵

Muhammed bin Abdülvehhâb'ın oğlu Abdullah da Vehhâbîliğin tefsir konusundaki rehber kitaplarını klasik sünnî çerçevede belirlemiştir. Bunlar Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân'ı*, Ferrâ el-Begâvî'nin *Meâlimu't-Tenzîl'i*, Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl'i*, Hâzin'in *Lubâbu't-Tevîl'i*, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm'i*, Haddâd'ın *Keşfu't-Tenzîl'i* ve Suyûtî'nin *Tefsîru'l-Celâleyn'idir*.²⁶

Vehhâbîliğin Ortaya Çıkışı

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin merkeze uzak eyaletleri ve Hindistan gibi bölgelerde, yaşanan dinî bozulma karşısında sünnî ihya hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁷ Hindistan'da Şah Veliyullah'ın ıslahatçı okulu, Kafkasya ve Orta Asya'da Nakşibendilik, Kuzey Afrika'da Senûsîlik, Arabistan'da İdrisiyye ve Vehhâbîlik bunların başında gelmektedir.²⁸ İçlerinde en radikal olanı Vehhâbîliktir.²⁹ Vehhâbîliğin doğuşunda Hanbelî mezhebinin görüşlerini reforme etme ve canlandırma gayesi etkili olmuştur.³⁰ Diğer birçok İslâmî yenilenme hareketindeki gibi Avrupa egemenliğine ve kültürel istilasına karşı bir tepki söz konusu olmamıştır.³¹

Vehhâbîliğin ortaya çıkışında Necid bölgesinin coğrafi özelliklerinin de etkisi olmuştur. Necid zorlu coğrafi koşulları ve sosyal yapısı nedeniyle tarih boyunca büyük devletlerin ilgi göstermedikleri bir bölge olmuştur.³² Daima bir otorite boşluğu yaşanmıştır. Hz. Peygamber zamanında İslâmiyet'i kabul eden bölgede daha önceki zamanlarda Yemen'in ve Aden'in, İran'ın ve Hindistan'ın, Irak'ın ve Şam'ın etkisi altında çeşitli akideler görülmüştür. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Museylemetü'l-Kezzâb, Secâh, Tuleyha ve Esvedü'l-ansî gibi sahte peygamberler³³ ve Haricîlik Necid'de doğmuştur.³⁴

²⁴ Ecer, *Tarihîte Vehhabi Hareketi*, 59-63.

²⁵ Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem*, 109.

²⁶ Özatağ, *Vahhâbîler-I*, 82.

²⁷ Rahman, *İslâm*, 72.

²⁸ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 29-30.

²⁹ Rahman, *İslâm*, 72.

³⁰ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982), 11.

³¹ David Commins, *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia* (London-New York: I.B. Tauris, 2006), 141.

³² Mehmet Ali Büyükkara, *İhvan'dan Cuheyman'a Suudi Arabistan ve Vehhabîlik* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 38-39.

³³ Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 107.

³⁴ Leyli Sedef Kalaycı, *Arabistanlı Philby, Bir İngiliz Casusunun Vehhâbî Devleti'nin Kuruluşundaki Rolü* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022), 24.

Necid bölgesi Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir.³⁵ Necid'in tâbi olduğu Ahsa beylerbeyliği Portekiz tehdidi sebebiyle 1547 yılında Basra beylerbeyliğine bağlanmış ve bu bölgenin idarî işlerinin sorumluluğu Benu Halid kabilesine verilmiştir. Ancak Osmanlı yönetimi bu kabilenin isyanları sebebiyle Ahsa'da otoritesini kaybetmiş ve 1680 senesinde buradan çekilmiştir.³⁶

Vehhâbiliğin ortaya çıkışını Osmanlı Devleti'nde XVIII. yüzyılda yaşanan sorunlarla açıklamak doğru değildir. Zira Necid Osmanlı Devleti'nin siyasî ve ekonomik sisteminden uzakta kalmış bir bölgedir.³⁷ Vehhâbiliğin zuhurunda yabancı ülkelerin desteğinin etkili olduğuna dair de bir bulgu yoktur.³⁸ Dolayısıyla bu hareketin doğuşunda Necid coğrafyasının kendine has tarihî, siyasî, sosyal, dinî ve iktisadî özellikleri tesirli olmuştur.³⁹

Mezhebin kurucusu, Şeyh Necdî olarak da tanınan, Muhammed bin Abdülvehhâb⁴⁰ 1703 yılında Necid bölgesinde Uyeyne kasabasında doğmuştur. Ailesi Temim kabilesinden Müşerref sülalesine mensuptur. Hanbelî mezhebini benimsemiş bir ulema ailesidir. Dedesi Süleyman bin Ali XVII. yüzyılda Necid'in önde gelen alimlerindendi.⁴¹ Babası Abdülvehhâb bin Süleyman ise Uyeyne kadısıdır.⁴²

Muhammed bin Abdülvehhâb ilk tahsilini babasının yanında yapmış, Hanbelîliğin esaslarını öğrenmiştir.⁴³ Ancak Uyeyne'nin entelektüel açıdan vasat bir düzeyde olması ve emirin destek vermemesi sebebiyle buradan ayrılmaya karar vermiştir. Hac için Mekke'ye gitmiş ve burada bazı alimlerden eğitim almıştır. Fakat gördüğü eğitimin özünden memnun kalmamış ve daha iyi öğrenim için Medine'ye yerleşmiştir. Mecmaa'ya seyahati sırasında kendisi gibi Necid'de İslâm'ın çöktüğünü ve acilen köklü bir dinî reforma ihtiyaç olduğunu düşünen Şeyh Abdullah bin İbrahim ile karşılaşmış ve onun derslerini takip etmeye başlamıştır. İbn Teymiyye ve Abdülbâkî el-Hanbelî'den ilham alan Şeyh Abdullah bin İbrahim vasıtasıyla Muhammed Hayyâ el-Sindî ile görüşmüştür.⁴⁴ Dört yıl kaldığı Medine'de⁴⁵ Muhammed Hayyâ el-Sindî'nin gözetiminde çalışmaya başlamış ve ondan etkilenmiştir.⁴⁶ Ayrıca Süleyman el-Kürdî ve diğer bazı Medinelî bilginlerden farklı bilimler öğrenmiştir. Medine'de İbn Teymiyye'nin fikirlerini benimseyen bir din adamı haline gelmiştir.⁴⁷

³⁵ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti (Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 2.

³⁶ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 87-89.

³⁷ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, xiii-xiv.

³⁸ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 9.

³⁹ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, xiv.

⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, sad., Dündar Günday (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984), IV/1849.

⁴¹ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 61-62.

⁴² Henri Laoust, "İbn Teymiyye ve Vahhâbî Teokrasisi", çev. Onur Özatağ, *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 205-206.

⁴³ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 51-52.

⁴⁴ Laoust, "İbn Teymiyye ve Vahhâbî Teokrasisi", 206-207.

⁴⁵ Büyükkara, *İhvan'dan Cuheyman'a*, 39.

⁴⁶ John Voll, "Muhammed Hayyâ el-Sindî ve Muhammed ibn Abdülvehhâb: 18. Yüzyıl Medinesi'nde Entelektüel Bir Grubun İncelemesi", çev. Onur Özatağ, *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 190.

⁴⁷ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 52.

Muhammed bin Abdülvehhab, Medine'den sonra bilgisini geliştirmek için yeni Hanbelîliğin merkezi olan Şam'a gitmek istemiş ancak yollar güvenli olmadığı için Basra'ya geçmiştir.⁴⁸ Burada dört yıl kalmıştır. Basra'da bulunduğu süre içinde alimlerle görüşmüş, tartışmış ve tevhi'd konusundaki görüşlerini açıklamıştır.⁴⁹ Basra'daki çalışmaları onu daha sonra altmış yedi bölümden oluşan *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eserini yazmaya yöneltmiştir.⁵⁰ Hocası Muhammed el-Mecmû'yle beraber halkın dinî hayatındaki bazı alışkanlıklara muhalefet ettiği için Basra'dan çıkarılmıştır. Bundan sonra Necid'e dönmüş ve 1726 yılında, babasının yerleştiği Hureymila'ya gitmiştir. Bazı kaynaklarda Necid'e dönmeden önce Bağdat, Halep, Hemedan, İsfahan, Kum, Rey, Dimaşk, Kudüs ve Kahire gibi yerlere gittiğinden bahsedilmektedir.⁵¹

Muhammed bin Abdülvehhâb'ın tebliğciliğe başladığı dönem Hureymila yıllarıdır. Öğretisinde başarılı olmuştur.⁵² Eski bir topçu subayı olan Fransız kökenli Jean Raymond'un Bağdat'ta bulunduğu sırada Fransa Dışişleri Bakanlığına vermek için hazırladığı Vehhâbîlerin menşei, güçlenmeleri ve millet olarak doğmalarını anlatan 10 Temmuz 1806 tarihli raporuna göre, Muhammed bin Abdülvehhâb'ın dedesi Süleyman gördüğü bir rüyayı kabilesinin yaşlılarına anlatır ve bunun üzerine ona oğlunun yeni bir din kurmasının gerektiği ve Kızıldeniz ile Basra Körfezi arasında yaşayan insanların oğlunu reis olarak kabul etmesinin iktiza ettiği söylenir. Muhammed bin Abdülvehhâb, bu rüyayı kabilesindekilerin onu bir peygamber olarak kabul etmeleri için ustalıkla kullanmıştır.⁵³

Muhammed bin Abdülvehhâb görüşleri yüzünden babasıyla anlaşmazlık yaşamıştır. 1730'lu yılların ortalarından itibaren, fikirlerini reddedenlere karşı ilk defa savaş ilan etmeye başlamıştır.⁵⁴ 1733 senesinde otuz kişiden oluşan bir topluluğu Mekke Şerifi Mesud bin Said'e yollayarak Vehhâbîlerin toplu bir şekilde hac yapabilmeleri için istekte bulunmuştur. Davet amacıyla yapılmak istenen bu hac ziyaretini Mesud bin Said engellemiştir.⁵⁵ Babası 1737 yılında ölmüştür.

Muhammed bin Abdülvehhâb babası vefat ettikten sonra fikirlerini daha rahat yaymaya başlamıştır.⁵⁶ 1738 yılında⁵⁷ Hureymila'da Vehhâbî inancının özünü anlattığı en önemli eserlerinden birisi olan *Kitâbu't-Tevhîd*'i kaleme almıştır.⁵⁸ Faaliyetleri yüzünden tepkilere maruz kalmıştır. Başarısız bir suikast teşebbüsüne uğrayınca 1743 senesinde Uyeyne'ye dönmüştür.⁵⁹ Uyeyne emiri Osman onu desteklemiştir. Böylece ilk defa siyasi bir destek almıştır.⁶⁰ Ancak görüşleri Uyeyneliler arasında da infial yaratmıştır. Bunun

⁴⁸ Laoust, "İbn Teymiyye ve Vahhâbî Teokrasisi", 207.

⁴⁹ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 52.

⁵⁰ Commins, *The Wahhabi Mission*, 12-13.

⁵¹ Kalaycı, *Arabistanlı Philby*, 29-30.

⁵² Laoust, "İbn Teymiyye ve Vahhâbî Teokrasisi", 208.

⁵³ Jean Raymond, *Bir Fransızın Gözüyle Vehhabîlerin Ortaya Çıkışı*, çev. Ramazan Adıbelli (Adana: Karahan Kitabevi, 2010), 31.

⁵⁴ Özatağ, *Vahhâbîler-I*, 89-90.

⁵⁵ Büyükkara, *İhvan'dan Cuheyman'a*, 49.

⁵⁶ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 18.

⁵⁷ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 66.

⁵⁸ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 53.

⁵⁹ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 18.

⁶⁰ Commins, *The Wahhabi Mission*, 17-18.

üzerine Osman'ın isteğiyle Uyeyne'yi terk etmiş⁶¹ ve bir taraftarının davetiyle 1744 yılında Dir'iyye'ye gitmiştir. Burada Dir'iyye'nin emiri olan Muhammed bin Suûd ile tanışmıştır.⁶² Bu tanışma dinî bir isyan olarak doğan Vehhâbî hareketinin siyasallaşması ve yayılmasıyla sonuçlanacak gelişmelere yol açmıştır.

Vehhâbiliğin Siyasallaşması ve Yayılması

Muhammed bin Abdülvehhâb dinî iktidarın ancak siyasî gücün desteğiyle kurulabileceğini yaşadığı tecrübelerle anlamıştı.⁶³ Dir'iyye'ye geldikten sonra burada öğrencisi Ahmed bin Süveylim'in evinde kalmaya başlamıştır.⁶⁴ Kısa bir süre sonra Dir'iyye Emiri Muhammed bin Suûd ile ittifak yapmıştır. Hz. Muhammed'in on sekizinci dedesi olan Nizar bin Ma'd bin Adnan ile aynı soydan gelen Muhammed bin Suûd⁶⁵ Vehhâbiliğin öğretilerine yabancı değildi. Necid'de Hanbelilik yaygındı ve Suûdîler bu tarikattandı.⁶⁶ Adnanî Araplarının Aneze boyunun Mesalîh aşiretine bağlı olan Suûd ailesi.⁶⁷ XV. yüzyılın ortalarında Ahsa'dan gelmişti.⁶⁸ Dir'iyye Emirliği XV. asırdan beri Suûd ailesinin elindeydi.⁶⁹ Muhammed bin Suûd 1727 yılında emir olmuştu.⁷⁰ Muhammed bin Suûd, Muhammed bin Abdülvehhâb'ın kaldığı eve giderek burada kendisiyle görüşmüştür. Muhammed bin Abdülvehhâb, düşünceleri benimsendiği takdirde bütün Necid'i kontrol edebileceği konusunda Muhammed bin Suûd'u ikna etmiştir. Muhammed bin Suûd da başarılı olmaları halinde Muhammed bin Abdülvehhâb'ın kendisini bırakmamasını ve hasat zamanı kabilelerden aldığı haraçlara itiraz edilmemesini şart koşturmuştur.⁷¹ Emirliğin Muhammed bin Suûd ve nesline, alimliğin ise Muhammed bin Abdülvehhâb ve soyuna ait olması koşuluyla birbirlerini desteklemek üzere biat etmişlerdir.⁷² Anlaşmaya göre, Dir'iyye yeni yönetimin başkenti olacaktır.

Muhammed bin Suûd Necid'in hadarî nüfusundandı. Anlaşmanın yapılmasında Necid'deki hadarî nüfusun bedevîlere karşı güvenliklerini sağlamak için yeni bir siyasî yapı oluşturma ve birlik kurma arayışı içinde olmaları da etkili olmuştur. Necid'in güneyindeki hadarî topluluklar bundan sonra güçlü bir şekilde ittifakın arkasında durmaya başlamışlardır.⁷³

Bu ittifakın kavramsal çerçevesi İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü 'ş-Şer'iyye* isimli eserinde ortaya attığı devlet nazariyesidir. İbn Teymiyye'ye göre, dinî yönetim ancak müesses bir siyasî güç aracılığıyla kurulabileceğinden otoritenin halkın yararına kullanılması dinî bir

⁶¹ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 18.

⁶² Commins, *The Wahhabi Mission*, 18-19.

⁶³ M. J. Crawford, "İç Savaş, Dış Müdahale ve Siyasi Meşruiyet Sorunu: Bir 19. Yüzyıl Suudi Kadısının İkilemi", çev. Onur Özatağ, *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 393.

⁶⁴ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 22.

⁶⁵ Mustafa Bostancı, *Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri 1926-1990* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2025), 41.

⁶⁶ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 107.

⁶⁷ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996), I/430.

⁶⁸ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 96.

⁶⁹ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 23.

⁷⁰ Özatağ, *Vahhâbîler-I*, 481.

⁷¹ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 23.

⁷² Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefî Söylem*, 107.

⁷³ Abdülaziz H. al-Fahad, "The 'Imama vs. the 'Iqal: Hadari-Bedouin Conflict and the Formation of the Saudi State", *Wahhabism: Doctrine and Development*, ed. Esther Peskes (Berlin: Gerlach Press, 2016), 2/5.

zorunluluktur.⁷⁴ Böylece Vehhâbî inancındaki İslâm'ı zararlı yabancı unsurlardan korumak için din ve siyasetin katı bir şekilde birbirinden ayrılmaması düşüncesi hayata geçirilmiştir.⁷⁵ İbn Teymiyye ve taraftarlarının ortaya koyduğu Selefin yoluna dönüş düşüncesi Suûdîlerin etkisiyle Arap kültüründeki gaza inancıyla birleşerek yeni bir cihat anlayışını ortaya çıkarmıştır.⁷⁶ Neticede Dir'iyye Emirliği şeriatla yönetilen bir emirliğe dönüşmüştür.⁷⁷

Bu ittifakla Muhammed bin Abdülvehhâb fikirlerini yaymak için siyasî destek, Muhammed bin Suûd da bu görüşlerin etkisiyle Arabistan'a hâkim olmak için bir şans yakalamıştır. Antlaşma günümüze kadar devam edecek olan Suûdî siyasal sisteminin temelini oluşturmuştur.⁷⁸ Aslında ittifak Muhammed bin Suûd'un Muhammed bin Abdülvehhâb'ın reform hareketini üstlenmesine dayalı olarak inşa edilmiştir. Bu yüzden Muhammed bin Abdülvehhâb ona Necid'in hakimiyeti sözünü vermiştir. Bu durum reform hareketinin başlangıcında belirleyici bir dönüm noktası olmuştur. Liderlik Muhammed bin Suûd'a geçmiştir.⁷⁹ Muhammed bin Suûd ayrıca Muhammed bin Abdülvehhâb'ın damadı da olmuştur.⁸⁰

Vehhâbî hareketi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkim kıldığı dinsel ve siyasal anlayışa bir muhalefet olarak da ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Muhammed bin Abdülvehhâb görüşlerinde Osmanlı yönetimini hedef almamıştır. Vehhâbîliğin Osmanlı Devleti'ne karşı bir kıyama dönüşmesi Dir'iyye Antlaşması'ndan sonra olmuştur.⁸¹

Vehhâbîliğin yayılması XX. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen dönemde ilerleme, geri çekilme ve tekrar ilerleme şeklinde kesintili bir şekilde gerçekleşmiştir.⁸² Bu tarihsel süreçte birinci ve ikinci Suûd emirlikleri ile günümüzdeki Suudi Arabistan Krallığı'na dönüşecek olan Üçüncü Suûd Emirliği kurulmuştur. 1744 yılındaki ittifaktan sonra, bazı kaynaklarda ilk Suûd devleti olarak da adlandırılan ve 1818 senesine kadar varlığını koruyacak olan Birinci Suûd Emirliği dönemi başlamıştır. Yeni emirliğin istikbali üzerinde Muhammed bin Abdülvehhâb'ın siyasete yaklaşımı belirleyici olmuştur. Muhammed bin Abdülvehhâb'ın söylemleri daha çok inanç üzerineydi. Siyasî ve toplumsal meseleler üzerine yoğunlaşmamıştır. Düşüncelerini politik bir dille ifade etmemiş, siyasî gücü ele geçirmeyi amaçlamamıştır.⁸³ Devleti, Vehhâbîliğin tutunabilmesi için bir araç olarak görmüştür.⁸⁴ Toplumun tek bir kişi tarafından iyi bir şekilde yönetilebileceğini savunmuş, içtihadı önemsememiştir.⁸⁵ Ona göre, emirler dinin

⁷⁴ Crawford, "Bir 19. Yüzyıl Suudi Kadısının İnkilemi", 393.

⁷⁵ Olivier Carré, "Baas ve Suudi-Vahhâbî Düşüncesinde Aşiretçilik", çev. Onur Özatağ, *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 468-469.

⁷⁶ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 46.

⁷⁷ Laoust, "İbn Teymiyye ve Vahhâbî Teokrasisi", 209.

⁷⁸ Fıçlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 107.

⁷⁹ Richard Hartmann, "Vahhâbîler", çev. Onur Özatağ, *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 339.

⁸⁰ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 56.

⁸¹ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 5.

⁸² Commins, *The Wahhabi Mission*, 19.

⁸³ Ahmad S. Dallal, "İslâmî Reformun Kökenleri ve İlk Gelişimi", çev. Onur Özatağ, *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 151-152.

⁸⁴ Özatağ, *Vahhâbîler-I*, 108.

⁸⁵ Dallal, "İslâmî Reformun Kökenleri ve İlk Gelişimi", 151-152.

prensiplerini ve uygulamalarını korumak zorundaydılar. Ayrıca emir inancın yayılması için cihati gerçekleştirmek mecburiyetindeydi. Bu tebliğle ya da savaş yoluyla olabilirdi.⁸⁶ İktidar hangi şekilde elde edilirse edilsin boyun eğilmeli, hükümdar da tüm halktan mesul olmalıydı.⁸⁷ Her Vehhâbî tâbi olduğu devlet ya da yöneticiye zalim de olsa dinin tehlikeye düşmemesi için kayıtsız şartsız itaat etmeliydi.⁸⁸ Ancak idareciler gerektiğinde uygun şekilde uyarılmıydı.⁸⁹

Muhammed bin Abdülvehhâb, Dir'iyye'ye yerleştikten sonra tekrar fikirlerini yayma çalışmalarına başlamış, kabile reislerine, alimlere ve Mekke şeriflerine davet mektupları yazmıştır.⁹⁰ Devlet işlerinde de söz sahibi olmuştur. Devlet yönetimi için ihtiyaç duyulan kuralları koyup uygulatmış, kadı atamaları yapmıştır. Şeriatı tatbik etmek için Mutavvî örgütünü kurmuştur.⁹¹

Ulema da Muhammed bin Abdülvehhâb'ın ailesine mensup kişilerden oluşturulmuştur. Zamanla Dir'iyye'de Muhammed bin Abdülvehhâb'ın dört oğlunun ders verdiği dört medrese açılmıştır. Eğitimde Arapça, Aritmetik ve Hanbelî hukuku konularında diğer Müslüman memleketlerdeki okullarda kullanılan kitaplardan faydalanılmıştır. Hukuk alanında ayrıca İbn Kudame ve el-Hucavî gibi Hanbelî yazarların standart eserlerinden istifade edilmiştir. Din derslerinde İbn Kesir, el-Begavî, el-Beydavî ve Taberî'nin çalışmaları da kullanılmıştır. İkinci Suûd Emirliği döneminde Osmanlı ulemasına karşı argüman sağlamak için dönemin ulema reisi ve Muhammed bin Abdülvehhâb'ın torunu olan Abdüllatif bin Abdurrahman'ın ve Abdullah bin Eba Butayn'ın eserleri de müfredata girmiştir.

Vehhâbî şeyhleri Necidlilerin diğer Osmanlı bölgelerine seyahatlerini ve müşrik saydıkları kişilerle her türlü ilişkilerini yasaklamışlardır. Böylece halkın dinî düşünceleri üzerindeki kontrollerini arttırmışlardır. Vehhâbî ulemasının Necid bölgesinin ötesinde meşru gördüğü tek yer Hindistan olmuştur.⁹²

Vehhâbîlik Dir'iyye Antlaşması'yla siyasalaşmaya başladıktan sonra daha hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Bunda bölgedeki toplumsal yapı da etkili olmuştur. Sanılanın aksine Vehhâbîlik başlangıçta yerleşik halk arasında çıkmış, şehirli bir yapılanmadı.⁹³ Ganimet elde etme ve iktidar kurma çabalarına dinî bir destek sağlama istekleri sonradan bedevîlerin de Vehhâbîliği benimsemelerinde rol oynamıştır.⁹⁴ Vehhâbîlikte kendilerinden olmayan kişilerin mallarının helal görülmesi, bedevî yaşam tarzının bir parçası olan yağmacılığı meşrulaştırmıştır.⁹⁵

Vehhâbîliğin yayılmasında Osmanlı Devleti'nin meseleye yaklaşımı da rol oynamıştır. Osmanlı yöneticileri başlangıçta sorunu önemsememişlerdir. Mekke şeriflerinin feryadnamelerini ciddiye almamışlar, meşveret meclislerinde Vehhâbîliği daha önceki

⁸⁶ Laoust, "İbn Teymiyye ve Vahhâbî Teokrasi", 227-229.

⁸⁷ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 70.

⁸⁸ Özatağ, *Vahhâbîler-I*, 108.

⁸⁹ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 40-41.

⁹⁰ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 110.

⁹¹ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 116-117.

⁹² Commins, *The Wahhabi Mission*, 123-130.

⁹³ Özatağ, *Vahhâbîler-I*, 82.

⁹⁴ Kürkcüoğlu, *Arap Bağımsızlık Hareketi*, 11.

⁹⁵ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 60.

Kadızedeliler hareketine benzetmişler, meseleyi Vehhâbîlerle Mekke şerifleri arasında yaşanan yerel bir sorun olarak değerlendirmişlerdir.⁹⁶

İlk Suûd emirliği kurulduktan sonra, önce civardaki kabileler Vehhâbîliğe davet edilmeye başlanmış kabul etmezlerse askeri yöntemlere başvurulmuştur.⁹⁷ Henüz 1745 senesinde Uyeyne ve Hureymila kasabaları Vehhâbîlere katılmıştır.⁹⁸ Vehhâbîlik Muhammed bin Suûd'un 1765 yılında ölmesine kadar neredeyse tüm Necid'e nüfuz etmiştir. Yerine oğlu Abdülaziz geçtikten sonra Necid sınırlarını zorlamaya başlamıştır.⁹⁹ Müceddidlik iddiasıyla diğer Müslümanları müşrik sayan Abdülaziz bin Muhammed,¹⁰⁰ Bağdat'ı almak için evvelâ ehl-i sünnet ulemanın yok edilmesi gerektiğini savunmuştur. Propaganda için seyahate çıkmış olan Vehhâbî alimi Muhammed bin Ahmed el-Hıfzî'nin kışkırtmasıyla ehl-i sünnet uleması üzerinde baskı kurulmaya başlanmış ve Dir'iyye'deki mollalar canlarını kurtarmak için Bağdat Valisi Süleyman Paşa'ya sığınmışlardır.

Muhammed bin Abdülvehhâb, Abdülaziz bin Muhammed'i Harameyn'i işgal etmeye teşvik etmiştir.¹⁰¹ Mekke Şerifi Mesaid bin Said, müşrik ve mühlid oldukları gerekçesiyle 1769-1770 yıllarına kadar Vehhâbîlerin hac için Mekke'ye gelmelerini yasaklamıştır. 1770 senesinde ise Şîilerin ödediği hac vergisi gibi bir vergi ödemeleri halinde kabul edileceklerini bildirmiştir. Bunu reddeden Vehhâbîler, Hicaz'a hücum etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Mekke Şerifi, Vehhâbîlerin ortadan kaldırılması için Bâbiâli'den yardım istemiştir. Ancak hükûmet Cidde ve Şam valiliklerinden gelen yazıların etkisiyle tehdidi önemsememiştir.¹⁰²

Muhammed bin Abdülvehhâb 1773-1774 yıllarında emirliğin idarî işlerinden çekilmiştir.¹⁰³ Bundan sonra zamanını davet işlerine ayırmıştır. İslâm dünyasındaki devlet adamlarına ve ünlü din alimlerine Vehhâbîliği anlatma veya münazara ve münakaşa amaçlı mektuplar göndermiştir.¹⁰⁴

Aynı dönemde Suûdîler ilk büyük başarılarını elde etmişler ve 1773 yılında Riyad'ı ele geçirmişlerdir.¹⁰⁵ Riyad'ın düşmesi tüm Necid bölgesinin alınacağına habercisi olmuştur.¹⁰⁶

Suûdîler 1790 yılında Hicaz'a ilk askerî seferlerini düzenlemişlerdir.¹⁰⁷ Abdülaziz bin Muhammed 1791 yılında Mekke Şerifi'ne Vehhâbîliği anlatması için bir din adamı göndermiş ve bu hoca Muhammed bin Abdülvehhâb'ın İbn Hanbel'in yolundan gittiğini söylemiştir.¹⁰⁸

⁹⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, sad. Dündar Günday (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984), III/1510.

⁹⁷ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 119.

⁹⁸ Hartmann, "Vahhâbîler", 352-353.

⁹⁹ Büyükkara, *İhvan'dan Cuheymân'a*, 48-49.

¹⁰⁰ BOA, HAT, No. 79, Gömlek No. 3274.

¹⁰¹ Eyüb Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, 14.

¹⁰² Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 26-27.

¹⁰³ Özatağ, *Vahhâbîler-I*, 100.

¹⁰⁴ Büyükkara, *İhvan'dan Cuheymân'a*, 41.

¹⁰⁵ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 116.

¹⁰⁶ Laoust, "İbn Teymiyye ve Vahhâbî Teokrasisi", 209.

¹⁰⁷ Büyükkara, *İhvan'dan Cuheymân'a*, 41.

¹⁰⁸ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 126.

Muhammed bin Abdülvehhâb 1792 yılının Haziran ayında seksen dokuz yaşında Riyad'da ölmüştür. Dir'iyye'de Tureyf'te bilinmeyen bir mezara gömülmüştür.¹⁰⁹ Yerine dört oğlu arasından müellif olan Abdullah geçmiştir.¹¹⁰ Muhammed bin Abdülvehhâb'ın soyundan gelen Âl-i Şeyh ailesi, Suûdîlere ihtiyaç duydıkları ideolojik desteği bundan sonra da vermeye devam etmiştir.¹¹¹

Muhammed bin Abdülvehhâb'ın ölümünden sonra, hareketin Muhammed bin Suûd tarafından başlatılmış olan siyasî yönü daha da güç kazanmış,¹¹² Suûdîler Vehhâbîliğin hem siyasî hem de dinî temsilcisi haline gelmişlerdir.¹¹³

Mekke Şerifi Galib bin Mesaid, Suûdîlerle mücadeleyi bırakmamıştır. Abdülaziz bin Muhammed'i yakalamak için 1795 yılında sefer düzenlemiş ancak başarısız olmuştur. Abdülaziz bin Muhammed aynı yıl Ahsa'yı nüfuzu altına almıştır.¹¹⁴ 1798 yılında Mekke Şerifi'ni Kurma'da mağlup etmiştir.¹¹⁵ Mekke Şerifi, netice alınamayan savaştan sonra aynı sene Abdülaziz bin Muhammed ile bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Antlaşmaya göre Vehhâbîler artık hac için Mekke'ye gelebileceklerdi.¹¹⁶

Osmanlı ordusu, Suûdîler üzerine ilk seferini 1798 yılında Bağdat Valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla gerçekleştirmiş ancak başarısız olmuştur.¹¹⁷ 1799 yılı Mayıs ayında Suûdîlerle altı yıllık bir saldırmazlık anlaşması yapılmıştır.¹¹⁸ Abdülaziz bin Muhammed 1800 yılında 20.000 kişilik bir Vehhâbî topluluğuyla hac için Mekke'ye gelmiştir.¹¹⁹ 1801 yılında bu ziyaretini tekrarlamıştır.¹²⁰

Kendilerinden başka herkesi kafir olarak gören Suûdîler,¹²¹ XIX. yüzyılın başlarında Arap Yarımadası'nı neredeyse baştan başa ele geçirmişlerdir. Geride yalnızca Hicaz Emareti ve Yemen İmamlığı kalmıştı.¹²² Abdülaziz bin Muhammed 1803 senesinde oğlu Suûd'u Hicaz'ı almakla görevlendirmiştir.¹²³ 18 Şubat 1803 tarihinde Taif ele geçirilmiştir.¹²⁴ Suûdîler burada Hz. Abbas'ın türbesini yıkmışlardır.¹²⁵

¹⁰⁹ Özatağ, *Vahhâbîler-I*, 100.

¹¹⁰ Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, I/430.

¹¹¹ Nabil Mouline, "Saray Uleması: Büyük Ulema Komitesi Üyelerinin Yolu", çev. Onur Özatağ, *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 282.

¹¹² Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 108.

¹¹³ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 54.

¹¹⁴ Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, I/430.

¹¹⁵ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, xvi.

¹¹⁶ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 38.

¹¹⁷ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 129-132.

¹¹⁸ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 31-32.

¹¹⁹ Fatih M. Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbîlik: Hüseyin Kâzım Kadri'nin Vehhâbîlik Risâlesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 205.

¹²⁰ Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, I/430.

¹²¹ BOA, HAT, No. 93, Gömlek No. 3799.

¹²² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, IV/1864; Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbîlik*, 206.

¹²³ Büyükkara, *İhvan'dan Cuheyâm'a*, 49.

¹²⁴ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 139-143.

¹²⁵ Necdet Sakaoğlu, "Bedevîlikten Vehhâbî-Suudî İmparatorluğu'na", *Toplumsal Tarih* 4/23 (1995), 24.

Taif'in kaybedilmesinden sonra Mekke Şerifi, kardeşi Abdülmuîn'i yerine kaymakam olarak atayarak ailesiyle birlikte Cidde'ye gitmiştir.¹²⁶ Katliamdan korkan Abdulmuîn ve Mekke eşrafı, Abdülaziz bin Muhammed'e halka emân verilmesi şartıyla şehri alabileceklerini bildirmiştir. Abdülaziz bin Muhammed bu konuda yazılı bir taahhüt sunmuştur.¹²⁷ Abdülmuîn'in kaymakamlığını kabul eden Abdülaziz bin Muhammed,¹²⁸ 30 Nisan 1803'te bir direnişle karşılaşmadan Mekke'ye girmiş ve ertesi günü de Mekkelilere bir konuşma yapmıştır.¹²⁹ Sultan III. Selim'e de bir mektup yazarak Mekkelilere can ve mal güvencesi verdiğini, putperestliği çağrıştıran türbeleri yıktığını, batıl olan tüm vergileri kaldırdığını, Osmanlı kadısının vazifesine devam etmesine müsaade ettiğini, Dımaşk ve Kahire valilerinin Mekke'ye davul ve zurna ile gelmemesi gerektiğini, bunun dinde yerinin olmadığını belirtmiştir.¹³⁰ Burckhardt'a göre Abdülaziz bin Muhammed, Dir'iyye'den İbn Name adında bir alimi şehre kadı olarak atamıştır.¹³¹

Abdülaziz bin Muhammed Mekke'yi ele geçirdikten sonra ayrıca Hz. Hatice'nin türbesini, Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir'in dünyaya geldiği evlerin kubbelerini kaldırtmıştır.¹³² Beytullah ve Makâm-ı İbrahim dışındaki tüm kubbe, mezar ve ziyaretgâhları¹³³ ve Şeyh Zemzem mahallini yıktırmıştır.¹³⁴ Kıymetli eşyaları ve kutsal emanetleri yağmalatmıştır. Kâ'be'de dört mezhebin ayrı ayrı namaz kılmasına izin vermemiştir. *Keşfu's-Şubuhât* adlı eserinin sesli okunması uygulamasını başlatmıştır. Vehhâbilikte günah sayılan tütün, esrar gibi şeylerin kullanımını ve tavla oynanmasını yasaklamıştır.¹³⁵

Abdülaziz bin Muhammed'in Mekke'yi ele geçirmesi çok önemli bir başarıydı ve Osmanlı Devleti'nin İslâm dünyası üzerindeki itibarını sarsmıştı. Abdülaziz bin Muhammed Mekke'de on dört gün kalmıştır. Bu esnada Ciddelileri Vehhâbîliğe davet etmiştir.¹³⁶ Sonrasında Mekke'de 200 kişilik bir kuvvet bırakarak Cidde'ye saldırmıştır. Ancak burada Şerif Galib tarafından bozguna uğratılmış ve Necid'e çekilmiştir.¹³⁷

Abdülaziz bin Muhammed'in Mekke'de az bir kuvvet bırakması şehri kaybetmesine sebep olmuştur. Mekke Şerifi, Cidde Valisi Şerif Paşa'yla birlikte ciddi bir direnişle karşılaşmadan,¹³⁸ üç aydır işgal altında olan Mekke'ye 6 Ağustos'ta girmiş ve Vehhâbîleri şehirden çıkarmıştır.¹³⁹ Mekke'den sonra Taif de Suûdîlerin elinden çıkmıştır.¹⁴⁰

¹²⁶ Eyüb Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, 34.

¹²⁷ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 40-41.

¹²⁸ Eyüb Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, 34.

¹²⁹ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 134.

¹³⁰ Bostancı, *Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri*, 47.

¹³¹ John Lewis Burckhardt, *Bedeveler ve Vehhabiler*, çev. Mustafa Soner Kartop (İstanbul: Selenge Yayınları, 2024), 247.

¹³² Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 120.

¹³³ BOA, *HAT*, No. 94, Gömlek No. 3812; BOA, *C.DH.*, No. 28, Gömlek No. 1369; BOA, *C.DH.*, No. 200, Gömlek No. 9994.

¹³⁴ BOA, *HAT*, No. 93, Gömlek No. 3804.

¹³⁵ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 147.

¹³⁶ Şeker, *Osmanlılar ve Vehhâbilik*, 213.

¹³⁷ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 134-136.

¹³⁸ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 43.

¹³⁹ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 121.

¹⁴⁰ Eyüb Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, 36.

Abdülaziz bin Muhammed 4 Kasım 1803'te, hizmetinde çalışan Osman adlı¹⁴¹ Amâdiyeli bir Şîî tarafından Der'iyye Camisi'nde öldürülmüştür¹⁴² Yerine geçen oğlu Suûd bin Abdülaziz Vehhâbîliği Irak'taki aşiretler arasında da yaymıştır.¹⁴³ 1805 yılında Medine'ye halkı Vehhâbîliğe davet eden bir mektup göndermiştir. Mektuba cevap gelmemesi üzerine Bedday bin Mezyan adlı Vehhâbî komutanı Medine'yi muhasara etmiştir. Şehir aç ve susuz kalmıştır. Yardım alamayan Medineliler, bunun üzerine mecburen Suûd bin Abdülaziz'e bir heyet yollamışlar ve af dilemişlerdir. Suûd bin Abdülaziz ise onların Vehhâbîliği benimseme niyetinde olmadıklarını söyleyerek bağışlanmaları için çoğunluğu Vehhâbî inancının benimsenmesi ve ibadetlerine uyulmasıyla ilgili olan şartlar sunmuştur. Medineliler, bu şartları kabul etmek zorunda kalmışlar¹⁴⁴ ve şehri 1805 senesi Haziran ayında teslim etmişlerdir. Suûdîler, başta Cennetü'l-Bakî Mezarlığı'nda bulunan Hz. Peygamber'in zevcelerinin, çocuklarının ve ashabın türbe ve mezarları olmak üzere¹⁴⁵ Medine'deki bütün türbe ve mezarları yıkmışlardır.¹⁴⁶ Tepkilerden korkulduğu için Hz. Peygamber'in türbesi yıkılmamış fakat buradaki değerli eşyalar yağmalanmış ve şirk olduğu gerekçesiyle ziyaretler sınırlandırılmıştır.¹⁴⁷ Birçok kişi şehri terk etmiştir. Buhara ulemasından el-Hac Mehmed Efendi de on, on beş seneden beri ikâmet ettiği Medine'den ayrılarak önce Mısır'a sonra İstanbul'a gitmiştir.¹⁴⁸

Medine'den sonra Mekke de Osman bin Abdurrahman el-Mezâyîkî tarafından üç ay kuşatma altında tutulmuş ve şehirde açlık yaşanmıştır. Mekke Şerifi 1806 yılı Ocak ayında bir antlaşmayla şehri Suûdîlere teslim etmiştir. Böylece Mekke'de ikinci Vehhâbî dönemi başlamıştır.¹⁴⁹

Saltanat ve hilafet iddiasıyla Harameyn'i ele geçiren Suûd bin Abdülaziz,¹⁵⁰ bölgedeki tüm kubbeleri yıktırması, minberde Padişah'a dua edilmesini yasaklamıştır.¹⁵¹ Surre-i Hümayûn'un Mekke'ye gelmesini engellemiştir.¹⁵² Vehhâbîliğin anlatıldığı bir ilmihalın kopyalarını Mekke halkına dağıtmış ve öğrencilerin ezberlemesini emretmiştir.¹⁵³

Vehhâbîler ayrıca, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret ederken Kubâ'da yaptırdığı İslâm'ın ilk mescidinin karşısında bulunan Hz. Ali, Hz. Ömer ve Hz. Fatma'nın inşa ettirdiği üç mescidi de yıkmışlardır.¹⁵⁴

¹⁴¹ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 137.

¹⁴² Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, I/430.

¹⁴³ BOA, *HAT*, No. 104, Gömlek No. 4111.

¹⁴⁴ Eyüb Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, 42-46.

¹⁴⁵ BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)*, No. 877, Gömlek No. 38.

¹⁴⁶ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 138-142.

¹⁴⁷ Şahin, "Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhâbîlik", 626; BOA, *TS.MA.e*, No. 883, Gömlek No. 63; BOA, *TS.MA.e*, No. 524, Gömlek No. 108.

¹⁴⁸ BOA, *HAT*, No. 1351, Gömlek No. 52786.

¹⁴⁹ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 157-158.

¹⁵⁰ BOA, *HAT*, No. 94, Gömlek No. 3839.

¹⁵¹ BOA, *HAT*, No. 94, Gömlek No. 3834.

¹⁵² Câbi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi, (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni), Tahlil ve Tenkidli Metin*, haz. Mehmet Ali Beyhan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 112.

¹⁵³ Burckhardt, *Bedevilere ve Vehhabiler*, 208-209.

¹⁵⁴ BOA, *Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi (A.JMKT.MHM.)*, No. 457, Gömlek No. 6.

Suûdîler, müşrik saydıkları hacıların kutsal topraklara girişini 1807 yılında da engellemeye devam etmişlerdir. Medine civarına yerleştirilen 10.000'den fazla silahlı Vehhâbî, hacıları kabul etmek için 200.000 yaldızlı altın istemiştir.¹⁵⁵

Suûd bin Abdülaziz bu dönemde ayrıca Medine'ye giderek halk üzerindeki baskısını arttırmıştır. Medine'den ayrılmadan önce halkı Harem-i Saâdet'e toplayarak artık dinlerinin kemâle erdiğini ilan etmiş, nasihatlerde bulunmuş ve oğlu Abdullah'ı Medine'ye vali olarak atamıştır.¹⁵⁶

Suûd bin Abdülaziz, 1809 yılının ilk aylarında da Şam Valisi Yusuf Paşa'ya onu Vehhâbîliğe davet eden iki mektup yazmıştır. Sorunun barışçıl yolla çözülmesi için alimler arasında bir münazara yapılmasını istemiştir. Yusuf Paşa'nun yerine atanan Süleyman Paşa, Suûd bin Abdülaziz'e gönderdiği cevap mektubunda bu istekleri reddetmiştir.¹⁵⁷

İlk Suûd emirliği gücünün zirvesine 1807-1811 yılları arasında ulaşmış, Vehhâbîlik 1811 senesinde Suriye'den Hint Okyanusu'na, Irak'tan Kızıldeniz'e kadar yayılmıştır.¹⁵⁸ Ancak aynı dönemde Vehhâbîliğin yayılması da durmuştur.¹⁵⁹ II. Mahmud 1810 yılında Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan Vehhâbî sorununu çözmesini talep etmiştir. Mısır Valisi, oğlu Ahmed Tosun Paşa komutasındaki bir orduyu 1811 yılı Eylül ayında Hicaz'a göndermiştir.¹⁶⁰ Ahmed Tosun Paşa'nın ordusuna Vehhâbîleri inançlarından döndürmek için Şeyh el-Mehdî ve Şeyh et-Tahyavî isimli iki din alimi de katılmıştır.¹⁶¹ Ahmed Tosun Paşa, 1812 senesinin sonlarında destek kuvvetleri aldıktan sonra iki hafta süren kuşatma sonunda¹⁶² 2 Aralık 1812'de Medine'yi ele geçirmiştir.¹⁶³

Medine alındıktan sonra Mekke Şerifi Galib bin Mesaid, Ahmed Tosun Paşa ile gizlice anlaşmış; Mekke ve Cidde direnişle karşılaşmadan 23 Ocak 1813'te zapt edilmiştir. Ahmed Tosun Paşa Kâ'be'nin anahtarını Mısır'a göndermiştir. Esir alınan Vehhâbî liderleri İstanbul'da idam edilmişlerdir.¹⁶⁴

Mısır ordusunun Hicaz'ı alması Suûdîler ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasındaki savaşı sona erdirmemiştir. Paşa, meselenin Ahmed Tosun Paşa ile halledilemeyeceğini düşünerek öteki oğlu İbrahim Paşa komutasında yeni bir ordu hazırlatmıştır. Bu ordu Dir'iyye'ye uzun bir kuşatmadan sonra 26 Eylül 1818'de girmiştir.¹⁶⁵ Vehhâbî ileri gelenleri esir alınmışlardır. 1814 yılında emir olan Abdullah bin Suûd önce akrabalarından ve kendisine bağlı şeyhlerden oluşan 285 kişiyle birlikte Mısır'a

¹⁵⁵ BOA, HAT, No. 113, Gömlek No. 4532.

¹⁵⁶ Eyüb Sabri Paşa, *Tarih-i Vehhâbiyan*, 47-59.

¹⁵⁷ Heinrich Leberecht Fleischer, "Vahhâbî Liderleri ve Şam Paşası Arasında Yazışma", çev. Onur Özatağ, *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 372-373.

¹⁵⁸ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 151.

¹⁵⁹ Hartmann, "Vahhâbîler", 357.

¹⁶⁰ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 50.

¹⁶¹ Burckhardt, *Bedeویل ve Vehhabiler*, 258-259.

¹⁶² Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 50.

¹⁶³ Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, 1/430.

¹⁶⁴ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 156-157.

¹⁶⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınevi, 2011), IV/142.

gönderilmiştir.¹⁶⁶ Sonra bir gemiyle İstanbul'a götürülmüştür.¹⁶⁷ Beraberinde içinde Medine'de Ravza-i Mutahhara'dan aldığı teberrükât-ı şerifenin bulunduğu Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın mührünü taşıyan sandık da İstanbul'a getirilmiştir.¹⁶⁸ Burada Hüccet-i Saadet'i yağmalamaktan yargılanmıştır.¹⁶⁹ Kendisine İmam Hüseyin'in türbesi ve diğer kutsal mekânlardan aldıkları eşyalar da sorulmuştur.¹⁷⁰ Neticede Şeyhülislâm Mekkizade Mustafa Asım Efendi'nin fetvası ve II. Mahmud'un talimatıyla 17 Aralık'ta İstanbul'da Eski Saray'da idam edilmiştir.

Dir'iyye'nin kaybedilmesinden sonra Birinci Suûd Emirliği sona ermiştir. Osmanlı yönetimi, Vehhâbiliğin oluşturduğu siyasî tehdidin ortadan kalktığını düşünmüş, dinî varlığının sürmesinde ise bir sakınca görmemiştir.

İbrahim Paşa 1819 yılı Kasım ayında Mısır'a dönmüştür.¹⁷¹ O, Necid'den ayrıldıktan sonra Suûd ailesi mensupları tekrar Dir'iyye'ye gelmişlerdir.¹⁷² 1824 senesinde Abdullah bin Suûd'un oğullarından Türkî, Riyad'a gelmiş ve İbrahim Paşa'nın adamlarını buradan çıkartarak emirliğini ilan etmiştir. Sonra da Riyad'ı başkent yapmıştır.¹⁷³ Böylece 1824 yılında İkinci Suûd Emirliği kurulmuştur.

İkinci Suud Emirliği de 1744 yılında yapılan ittifak üzerinde temellenmiştir.¹⁷⁴ Türkî bin Abdullah farklı bölgelere kaçmış olan Vehhâbî ulemasını tekrar toplamıştır. Muhammed bin Abdülvehhâb'ın torunlarından olan ve Kahire'ye sürgüne gittikten sonra 1825 yılında dönen Şeyh Abdurrahman bin Hasan dinî lider olmuştur.¹⁷⁵

İkinci Suûd Emirliği, Birinci Suûd Emirliği'nin ulaştığı güce erişememiştir. Birincisinin aksine cihat yapmak yerine eski topraklarını geri alıp, varlığını ve Vehhâbiliği korumaya çalışmıştır.¹⁷⁶ Güçlü komşuları, İkinci Suûd Emirliği'ni yayılmacı dürtülerini bastırmaya ve putperest olarak gördüğü Müslüman komşularıyla birlikte yaşamaya zorlamıştır.¹⁷⁷ Birinci Suûd Emirliği'ni ortadan kaldıran Kavalalı Mehmed Ali Paşa, kısa sürede İkinci Suûd Emirliği'ni de tehdit etmeye başlamıştır. Hurşid Paşa komutasındaki bir orduyu 1837 yılında Necid'e göndermiş ve Faysal bin Türkî'nin iktidarına son vermiştir. Emirlik Kahire'de hapiste tutulan Faysal bin Türkî'nin 1843 yılında salıverilmesine kadar istikrarsız bir dönem yaşamıştır. Faysal bin Türkî 1843 senesinin ortalarında Riyad'a gelerek tekrar emirliğe hâkim olmuştur.¹⁷⁸

Faysal bin Türkî'nin ikinci iktidar döneminde emirlik gücünün zirvesine ulaşmıştır.¹⁷⁹ Faysal bin Türkî 1848 yılı Mart ayında Osmanlı Devleti tarafından Necid kaymakamı

¹⁶⁶ BOA, HAT, No. 346, Gömlek No. 19698.

¹⁶⁷ BOA, C.AS., No. 421, Gömlek No. 17447.

¹⁶⁸ BOA, HAT, No. 345, Gömlek No. 19661.

¹⁶⁹ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 209-213.

¹⁷⁰ BOA, HAT, No. 344, Gömlek No. 19627.

¹⁷¹ Güner, *Osmanlı Arabistanı'nda Kıyam*, 201-219.

¹⁷² Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, sad. Dündar Günday (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984), V/2797-2798.

¹⁷³ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 55-57.

¹⁷⁴ Crawford, "Bir 19. Yüzyıl Suudi Kadısının İkilemi", 393.

¹⁷⁵ Commins, *The Wahhabi Mission*, 44-45.

¹⁷⁶ Özatağ, *Vahhâbiler-I*, 84.

¹⁷⁷ Commins, *The Wahhabi Mission*, 130.

¹⁷⁸ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 58-69.

¹⁷⁹ Commins, *The Wahhabi Mission*, 62.

olarak atanmıştır.¹⁸⁰ Faysal bin Türkî, 1865 yılı Aralık ayında yaşlılık sebebiyle ölmüştür. Vefatından sonra 1876 senesine kadar sürecek ve İkinci Suûd Emirliği'ni dağılma sürecine sokacak olan taht kavgaları dönemi başlamıştır.

Faysal bin Türkî öldükten sonra ilk önce kendisine velihaht olarak tayin ettiği en büyük oğlu Abdullah başa geçmiştir. Ancak diğer oğlu Suûd, Abdullah'ın lider olmasını kabullenmemiştir. Suûd 1866 yılında isyan bayrağını açmış ve iç savaş başlamıştır.

İç savaş karşısında Vehhâbî ulemasının alacağı konum da önemliydi. Ulema her zaman iktidarın devamının sağlanmasında önemli bir rol üstlenmişti. Öğretilerinin başarısının, desteklerine ihtiyaç duydukları Suûd ailesinin kaderine bağlı olduğunun bilincindeydi. Farklı zamanlarda Suûd ailesi mensupları arasındaki saltanat mücadelesinde uzlaştırıcı bir rol üstlenmişti.¹⁸¹ Vehhâbîliği desteklediği sürece iktidara nasıl geldiğine bakılmaksızın siyasî liderin desteklenmesi görüşündeydi. Bazı ulema mensupları ise meşru hükümdara isyan eden kişinin desteklenmesine kesinlikle karşıydı.¹⁸² Bütün bunların yanında Vehhâbîlik, XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde artık kurumsallaşmış ve hanedana bağımlılığı azalmıştı.¹⁸³

İkinci Suûd Emirliği'nin iki önemli dinî figürü vardı. Bunlar dinî lider Şeyh Abdurrahman bin Hasan ve oğlu Şeyh Abdüllatif'di. Suûd'un isyan etmesinden sonra Şeyh Abdurrahman, halka açık bir mektup yazmıştır. Mektupta, Faysal bin Türkî öldükten sonra Allah'ın cemaati Abdullah'ın yönetiminde birleştirdiğini, cemaatin Allah'ın Müslümanların yönetimini bahsettiği kişiye itaatle mükellef olduğunu, çoğunluğun kendi huzurunda biat ettiğini, tüm Necidlilerin de Abdullah'a bağlılık bildirdiğini, hatta kardeşi Suûd'un da Abdullah'ın liderliğini kabul ettiğini ve hiçbir zaman iktidar iddiasının olmadığını, Müslümanlardan hiçbirisinin Suûd'a yönelmediğini, Suûd'un cemaatten ayrılmak ve imama karşı sadakati bozmak için Müslümanlar arasında imamlarına karşı ihtilaf yaratma peşinde koştuğunu ve bu yüzden onunla savaşmanın zorunlu olduğunu belirtmiştir. Vehhâbî inancına göre Suûd'un isyanı ancak Abdullah'ın büyük bir dinsizlik suçu işlemesi halinde meşru olabilirdi.¹⁸⁴ Şeyh Abdurrahman, doğrudan Suûd'a da bir mektup yazarak onu İslam düşmanlarıyla iş birliği yapmakla suçlamış ve azarlamıştır.¹⁸⁵

Şeyh Abdurrahman 1869 yılında ölmüştür. Yerine oğlu Şeyh Abdüllatif dinî lider olmuştur. Şeyh Abdüllatif, iç savaş süresince herhangi bir siyasî hizibin içerisinde yer almamış, Vehhâbîlik inancı gereği cemaat sisteminin korumasını öncelemiş, bunun için pragmatist davranmış ve Vehhâbîliğin çıkarlarını Suûdi liderlerin menfaatlerinden üstün tutmuştur. Abdullah'ın Osmanlı ile iş birliği yapması meselesi dışında genel olarak Suûd'u eleştirmiştir. Abdullah'ın Osmanlı'dan yardım istemesi ise Şeyh Abdüllatif'i dehşete düşürmüş, Abdullah'ı azarlayarak sapkın devletten değil Allah'tan yardım istemesini söylemiştir. Bu olay, Abdullah'ın imamete uygun olup olmadığı konusunda Şeyh Abdüllatif'in zihninde soru işaretleri belirmesine yol açmıştır. Ancak Abdullah'ın aldığı kararlar diğer ulema arasında kabul görmüştür. Ulemanın bu desteği Şeyh

¹⁸⁰ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 69.

¹⁸¹ Crawford, "Bir 19. Yüzyıl Suudi Kadısının İkilemi", 391-400.

¹⁸² Commins, *The Wahhabi Mission*, 62.

¹⁸³ Commins, *The Wahhabi Mission*, 3-4.

¹⁸⁴ Crawford, "Bir 19. Yüzyıl Suudi Kadısının İkilemi", 398-403.

¹⁸⁵ Commins, *The Wahhabi Mission*, 62.

Abdurrahman'ın eski talebesi olan el-Harik Kadısı Muhammed bin İbrahim bin Aclan'ın fetvasıyla ifade edilmiştir.

Neticede Abdullah'ın zaferle çıktığı bu yıkıcı iç savaş, Vehhâbiliğin halk üzerindeki etkisini sarsmıştır.¹⁸⁶ Emirliğin sınırlarının da daralmasına yol açmıştır.

Abdullah bin Faysal 1884 yılında, eski vasalı olan Muhammed bin Reşid'e mağlup olmuştur. Bundan sonra Suûd Emirliği, Reşidilere bağımlı bir şekilde varlığını sürdürmeye başlamıştır.¹⁸⁷ Bu kötü dönemde Suûdîlerin başına Abdurrahman bin Faysal geçmiştir. Abdurrahman bin Faysal Riyad'da Reşidilere karşı 1891 yılında bir ayaklanma başlatmıştır. Ancak isyan başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁸⁸ Abdurrahman bin Faysal Kuveyt şeyhine sığınmıştır.¹⁸⁹

Suûd ailesinin Kuveyt'e yerleşmesinden sonra İkinci Suûd Emirliği sona ermiştir.¹⁹⁰ Emirliğin yıkılış sürecinde Vehhâbî ulemasından bazı önemli isimler Hindistan'a gitmiştir.¹⁹¹ Osmanlı Devleti'nin yazışmalarından daha İkinci Suûd Emirliği dağılmadan önce Hindistan'dan gelen Vehhâbîlerin Hicaz'da dinî faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁹²

Suûdîlerin sürgün yılları tekrar toparlanmak için hazırlık yaptıkları seneler olmuştur.¹⁹³ Abdurrahman bin Faysal'ın oğlu Abdülaziz, 1902 yılının başlarında tekrar Riyad'ı ele geçirmiştir. Böylece Üçüncü Suûd Emirliği dönemi başlamıştır.¹⁹⁴

Abdülaziz bin Abdurrahman, Riyad'ın hisbe görevini Âl-i Şeyh'ten İkinci Suûd Emirliği'nin dinî lideri Abdülaziz bin Abdüllatif'e vermiş ve böylece Suûdîler ile Abdülvehhâb'ın sülalesi arasındaki köklü iş birliğinin sürdürüğünü ilan etmiştir.

Abdülaziz bin Abdurrahman 1907-1912 yılları arasında Necid ve Ahsa'daki aşiretlerin hepsini kontrolü altına almıştır. Ancak o sınırlarını Necid dışındaki Arabistan topraklarına genişletmek istiyordu. Fakat bu Necid'in yerleşik halkından topladığı askerlerle mümkün değildi. Göçebe bedevîleri yerleşik hayata geçirmek için İhvân adı verilen bir teşkilat kurmaya karar vermiştir. Bu örgüt, bedevîliği Vehhâbiliğin katı kuralları içinde eritecekti. Kabile bağılıklarının yerini din kardeşliği alacak, böylece cihat hedefi etrafında daha güçlü bir şekilde birleşilecekti. Aynı zamanda bedevîlere ziraât¹⁹⁵ ve askerlik öğretilcekti. Örgüt 1912 yılında kurulmuş, bedevîler için Necid içlerinde hicre adı verilen iskân alanları oluşturulmuştur.¹⁹⁶ Bu teşkilat sadece Suûdîlerin askerî

¹⁸⁶ Crawford, "Bir 19. Yüzyıl Suudi Kadısının İkilemi", 398-420.

¹⁸⁷ Hartmann, "Vahhâbîler", 360.

¹⁸⁸ H. C. Armstrong, *Arabistan Kralı'nın Yaşam Öyküsü Abdülaziz bin Suud*, çev. Gülsüm Aldemir (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 14-23.

¹⁸⁹ Öztuna, *Devletler ve Hânedanlar*, I/432.

¹⁹⁰ Kalaycı, *Arabistanlı Philby*, 47.

¹⁹¹ Commins, *The Wahhabi Mission*, 145.

¹⁹² BOA, *Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.)*, No. 1700, Gömlek No. 88; BOA, *DH.MKT.*, No.1725, Gömlek No. 80.

¹⁹³ Kalaycı, *Arabistanlı Philby*, 48-49.

¹⁹⁴ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 149-176.

¹⁹⁵ Büyükkara, *İhvân'dan Cuheyân'a*, 61-69.

¹⁹⁶ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 199.

gücünü arttırmakla kalmamış, Vehhâbîliğin bedevî kabileleri arasında daha güçlü bir şekilde kök salmasını da sağlamıştır.

Abdülaziz bin Abdurrahman, İngilizlerin telkinleri sonucunda¹⁹⁷ Osmanlı Devleti ile 28-29 Mayıs 1914 tarihinde on iki maddelik bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşmayla Necid valisi olarak atanmıştır.¹⁹⁸ Ancak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki cihat ilanına katılmamış, İngilizlerin ittifak tekliflerine ise olumlu yaklaşmıştır. İngiltere ile 26 Aralık 1915'te bir iş birliği antlaşması yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılmasının ardından bölgede yaşanan otorite boşluğunu iyi değerlendirmiş ve İngiltere'nin Hicaz Kralı Hüseyin'den desteğini çekmesinden sonra İngiltere ile tekrar yakınlaşmıştır.¹⁹⁹ Vehhâbîlik bundan sonra İngiltere'nin desteğiyle Ortadoğu'da yeniden yayılmaya başlamıştır. Abdülaziz bin Abdurrahman, Türkiye'de hilafet ilga edildikten sonraki süreçte 1924 yılı Ağustos ayında Hicaz'a savaş açmış, Ekim ayında Suûdî kuvvetleri Mekke'yi işgal etmiştir. 1925 senesi Aralık ayında Cidde'nin de alınmasıyla tüm Hicaz Suûdîlerin eline geçmiştir.

Abdülaziz bin Abdurrahman 8 Ocak 1926'da kendisini Hicaz ve Necid Kralı ilan etmiştir. 20 Mayıs 1927'de yapılan Cidde Antlaşması ile İngilizler, Suûd Krallığı'nı resmen tanımışlardır.²⁰⁰ Abdülaziz bin Abdurrahman, 18 Eylül 1932 tarihinde de Hicaz ve Necid'i birleştirerek ünvanını "Arap Suûdiyye Kralı" olarak değiştirmiş ve böylece Suudi Arabistan Krallığı resmen kurulmuştur.²⁰¹

Suudi Arabistan şeriat kuralları ile yönetilmeye başlamış, eğitim ve dinî hizmet alanlarında Vehhâbî anlayışı devam etmiştir.²⁰² Krallık kurulduğunda, hegemonik bir yerel dinî kültür olarak varlığını sürdürmeye devam eden Vehhâbîliğin yayılması için bölgesel ve küresel koşullar daha uygun hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte Vehhâbîliğin karşısındaki ilk ve en etkili doktrinel direniş gücü olan Osmanlı uleması ortadan kalkmıştır. Bu ortamda Vehhâbîler ile diğer Müslümanlar arasındaki duvar, Abdülaziz bin Abdurrahman'ın yeni dönemde dış dünya ile pragmatik bir uzlaşma politikası izlemeye başlaması sonucunda daha da alçalmıştır. Uluslararası alanda meşruiyet kazanma arzusu, onu İhvân'ı bastırmaya ve Hicaz'da esnek bir dinî politika benimsemeye yöneltmiştir.²⁰³ Vehhâbîliğin bazı katı yasakları yumuşatılmış, sigara ve nargile içilmesine, Medine'deki Bakî Mezarlığı'nın hacılar tarafından ziyaret edilmesine ve Caferî mezhebine mensup olanların hacca gelmelerine izin verilmeye başlanmıştır.²⁰⁴ Böylece Vehhâbîlik hac vasıtasıyla da yurt dışında yayılmaya başlamıştır.

Abdülaziz bin Abdurrahman modern gelişmeleri takip etmiş, ülkesini yabancılara açmış ve Batılı devletlerle yakınlaşmıştır.²⁰⁵ 1930'lu yılların başlarında topraklarında keşfedilen petrolle zenginleşmeye başlayan Suudi Arabistan, bundan sonra Batı dünyası ile ticarî ilişkilerini geliştirmiştir. Bu süreç Vehhâbîliğin dünyada daha fazla tanınmasına zemin

¹⁹⁷ Mim Kemâl Öke vd., *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı* (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995), 76.

¹⁹⁸ Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, 208-232.

¹⁹⁹ Bostancı, *Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri*, 73-76.

²⁰⁰ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983), 206-207.

²⁰¹ Kalaycı, *Arabistanlı Philby*, 151.

²⁰² Koca, *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem*, 114.

²⁰³ Commins, *The Wahhabi Mission*, 206.

²⁰⁴ Ecer, *Tarihte Vehhabi Hareketi*, 177.

²⁰⁵ Kalaycı, *Arabistanlı Philby*, 50.

hazırlamıştır. Suudi Arabistan kralları, bağımsızlık döneminde Vehhâbilîğin ülke sınırlarının dışında yayılması için devlet gücünü etkili bir şekilde kullanmışlar ve belli ölçüde başarılı olmuşlardır.

Sonuç

Dinî bir isyan olarak ortaya çıkan Vehhâbî hareketinin kurucusu Muhammed bin Abdülvehhâb'ın Hanbelîlikten miras aldığı fikirlerin de etkisiyle dinî iktidarın ancak siyasî gücün desteğiyle kurulabileceğine inanması sonucunda 1744 yılında Dir'iyye'de Muhammed bin Suûd ile yaptığı ittifak, Vehhâbilîğin siyasallaşma ve yayılma sürecini başlatmıştır. İttifakın yapılmasında Necid'deki hadarî nüfusun bedevîlere karşı kendilerini koruma ihtiyacı da etkili olmuştur. Anlaşmayla Vehhâbî inancındaki din ve siyasetin birbirinden ayrılmaması düşüncesi hayata geçirilmiş, yeni bir cihat anlayışı doğmuş, Suûdîler tarih sahnesine çıkmış, günümüze kadar devam edecek olan Suûdî siyasal sisteminin temeli atılmış ve Birinci Suûd Emirliği kurulmuştur.

Vehhâbilîğin yayılma sürecinde siyaset kurumu ve Ortadoğu'daki politik dengeler belirleyici olmuştur. İbn Teymiyye'nin din-devlet ilişkileri konusundaki görüşlerini benimseyen Muhammed bin Abdülvehhâb'ın dinin yayılması konusunda iktidara önem atfetmesi, başlangıçtan itibaren Vehhâbilîğin yayılmasındaki esas gücün siyaset kurumu olmasını sağlamıştır. Suûd kabilesi ile kader birliği yapan Vehhâbilîk, Suûd emirliklerinin gücü nispetinde nüfuz alanını genişletebilmiştir.

Muhammed bin Abdülvehhâb'ın iktidarı ele geçirmeyi amaçlamaması, yönetime mutlak itaati savunması, Vehhâbilîğin bekası için Suûd ailesinde istikrarın temin edilmesini istemesi, Suûdîlerin günümüze kadar siyasî güçlerini korumalarını sağlamıştır. Bu durum Vehhâbilîğin yayılma sürecine olumlu yansımıştır.

Vehhâbilîk, 1811 yılına gelindiğinde Birinci Suûd Emirliği'nin sınırlarını genişletmesine paralel olarak tüm Ortadoğu'ya yayılmıştır. Fakat Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1818 senesinde Birinci Suûd Emirliği'ne son vermesinden sonra bölgedeki etkisi oldukça azalmıştır. Osmanlı Devleti, Birinci Suûd Emirliği yıkıldıktan sonra Vehhâbilîğin doğurduğu siyasî tehdidin ortadan kalktığını düşünmüş, dinî varlığının devamında ise bir sakınca görmemiştir. Bu durum Vehhâbilîğin bir süre sonra tekrar dirilmesinde etkili olmuştur.

Vehhâbilîk, 1824 yılında kurulan İkinci Suûd Emirliği döneminde bölgede tekrar yayılmaya başlamıştır. Ancak bu yayılma İkinci Suûd Emirliği'nin Birinci Suûd Emirliği'nin kudretine ulaşamaması sebebiyle eskisi gibi güçlü olmamıştır. Bu dönemde güçlü sınır komşularının olmasının da etkisiyle cihat yapmak yerine eski topraklar geri alınıp, Vehhâbilîk korunmaya çalışılmıştır.

Vehhâbî ulemanın tarihindeki en önemli sınavı, 1866-1876 yılları arasında yaşanan Suûdî iç savaşı sırasında olmuştur. Vehhâbilîğin kaderinin Suûd ailesinin istikbaline bağlı olduğunun bilincinde olan ulema, iç savaş esnasında dinsel kıstaslardan ziyade reel politik durumu dikkate alarak pragmatik bir şekilde hareket etmiş ve gücü eline geçiren emirin tarafında yer almıştır. Ulemanın iç savaşta oynadığı rol, artık Vehhâbilîğin kurumsallaştığını fakat siyaset kurumuna olan ihtiyacının da güçlü bir şekilde devam ettiğini göstermiştir.

Abdülaziz bin Abdurrahman'ın 1902 yılında Riyad'ı ele geçirek Üçüncü Suûd Emirliği'ni kurması, 1932 yılında tarihte ilk bağımsız Vehhâbî devleti olan Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasıyla sonuçlanacak tarihsel süreci başlatmış ve Vehhâbiliğin tekrar siyasî bir gücün desteğiyle bölgede canlanmaya başlamasını sağlamıştır. Bu süreçte Vehhâbîlik İngiltere'nin de desteğiyle Ortadoğu'da tekrar yayılmaya başlamıştır. Suûd ailesi ile Abdülvehhâb ailesi arasındaki ittifakın Üçüncü Suûd Emirliği döneminde de devam etmesi, 1744 yılında atılan temelin ne kadar güçlü olduğunu göstermiştir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Beyanı (Yazar/lar)	Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde herhangi bir yapay zekâ aracı kullanılmamıştır.
Yapay Zeka Beyanı (Dergi)	Yazar, bu çalışmanın hazırlanması sırasında hiçbir yapay zekâ aracının kullanılmadığını beyan etmiştir. Eğer yapay zekâ araçları kullanılmışsa, çalışmanın bilimsel içeriği, analizi ve sonuçlarına ilişkin tüm sorumluluk yazara aittir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Artificial Intelligence Statement (Author)	No artificial intelligence tools were used in the preparation of this study.
Artificial Intelligence Statement (Journal)	The author declared that no artificial intelligence tools were used during the preparation of this study. If artificial intelligence tools are used, all responsibility for the scientific content, analysis and results of the study belongs to the author.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. sad. DüNDAR GÜNDAY. Cilt III. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. sad. DüNDAR GÜNDAY. Cilt IV. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. sad. DüNDAR GÜNDAY. Cilt V. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1984.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.
- Armstrong, H. C. *Arabistan Kralı'nın Yaşam Öyküsü Abdülaziz bin Suud*. çev. Gülsüm Aldemir. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Askeriye (C.AS.)*. No. 75, Gömlek No. 3535; No. 421, Gömlek No. 17447. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Dâhiliye (C.DH.)*. No. 28, Gömlek No. 1369; No. 200, Gömlek No. 9994; No. 212, Gömlek No. 10560. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi (DH.MKT.)*. No. 1700, Gömlek No. 88; No. 1725, Gömlek No. 80. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Hatt-ı Hümayûn (HAT)*. No. 79, Gömlek No. 3274; No. 93, Gömlek No. 3799; No. 93, Gömlek No. 3804; No. 94, Gömlek No. 3812; No. 94, Gömlek No. 3824; No. 94, Gömlek No. 3839; No. 104, Gömlek No. 4111; No. 113, Gömlek No. 4532; No. 160, Gömlek No. 6667; No. 162, Gömlek No. 6726; No. 343, Gömlek No. 19614; No. 344, Gömlek No. 19627; No. 345, Gömlek No. 19661; No. 345, Gömlek No. 19690; No. 346, Gömlek No. 19698; No. 770, Gömlek No. 36178; No. 1351, Gömlek No. 52786; No. 1407, Gömlek No. 57055; No. 1486, Gömlek No. 45. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi (A.)MKT.MHM.)*. No. 457, Gömlek No. 6. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e)*. No. 877, Gömlek No. 38; No. 883, Gömlek No. 63. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Bostancı, Mustafa. *Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri 1926-1990*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2025.
- Burckhardt, John Lewis. *Bedeviler ve Vehhabiler*. çev. Mustafa Soner Kartop. İstanbul: Selenge Yayınları, 2024.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *İhvan'dan Cuheymân'a Suudi Arabistan ve Vehhabilik*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Câbî Ömer Efendi. *Câbî Târîhi, (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni), Tahlîl ve Tenkidli Metin*. haz. Mehmet Ali Beyhan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Carré, Olivier. "Baas ve Suudî-Vahhâbî Düşüncesinde Aşiretçilik". çev. Onur Özatağ. *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ. 460-476. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.

Commins, David. *The Wahhabi Mission and Saudi Arabia*. London-New York: I.B. Tauris, 2006.

Crawford, M. J. "İç Savaş, Dış Müdahale ve Siyasi Meşruiyet Sorunu: Bir 19. Yüzyıl Suudi Kadısının İkilemi". çev. Onur Özatağ. *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ. 391-425. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.

Dallal, Ahmad S. "İslâmi Reformun Kökenleri ve İlk Gelişimi". çev. Onur Özatağ. *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ. 144-188. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Cilt IV. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınevi, 2011.

Ecer, Ahmet Vehbi. *Tarihte Vehhabi Hareketi ve Etkileri*. Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2001.

Eyüb Sabri Paşa. *Tarih-i Vehhâbiyan*. sad. Süleyman Çelik. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1992.

Fahad, Abdulaziz H. al-. "The 'Imama vs. the 'Iqal: Hadari-Bedouin Conflict and the Formation of the Saudi State". *Wahhabism: Doctrine and Development*, ed. Esther Peskes. Vol. 2. 30-61. Berlin: Gerlach Press, 2016.

Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1999.

Fleischer, Heinrich Leberecht. "Vahhâbî Liderleri ve Şam Paşası Arasında Yazışma". çev. Onur Özatağ. *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ. 372-390. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.

Güner, Selda. *Osmanlı Arabistan'ında Kıyam ve Tenkil: Vehhâbî-Suudîler (1744-1819)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Hartmann, Richard. "Vahhâbîler". çev. Onur Özatağ. *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ. 337-371. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.

Kalaycı, Leyli Sedef. *Arabistanlı Philby, Bir İngiliz Casusunun Vehhâbî Devleti'nin Kuruluşundaki Rolü*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2022.

Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Tarihinde Selefi Söylem Hanbelî Mezhebi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Kurşun, Zekeriya. *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti (Vehhâbî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Kürkcüoğlu, Ömer. *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

Laoust, Henri. "İbn Teymiyye ve Vahhâbî Teokrasisi". çev. Onur Özatağ. *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ. 205-241. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.

Mouline, Nabil. "Saray Uleması: Büyük Ulema Komitesi Üyelerinin Yolu". çev. Onur Özatağ. *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ. 277-308. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.

Öke, Mim Kemâl vd. *Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı*. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995.

Özatağ, Onur (ed.). *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.

- Öztuna, Yılmaz. *Devletler ve Hânedanlar*. Cilt I. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1996.
- Rahman, Fazlur. *İslâm*. çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1992.
- Raymond, Jean. *Bir Fransızın Gözüyle Vehhabiler'in Ortaya Çıkışı*. çev. Ramazan Adıbelli. Adana: Karahan Kitabevi, 2010.
- Sakaoğlu, Necdet. "Bedevîlikten Vehhabî-Suudî İmparatorluğu'na". *Toplumsal Tarih* 4/23 (1995), 23-25.
- Şahin, Hüseyin. "Dini-Politik Bir Hareket Olarak Teşekkül Sürecinden Günümüze Vehhâbilik". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022), 617-636. <https://doi.org/10.52637/kiid.1182672>
- Şeker, Fatih M. *Osmanlılar ve Vehhâbilik: Hüseyin Kâzım Kadri'nin Vehhâbilik Risâlesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007.
- Voll, John. "Muhammed Hayyâ el-Sindî ve Muhammed ibn Abdülvehhâb: 18. Yüzyıl Medinesi'nde Entelektüel Bir Grubun İncelemesi". çev. Onur Özatağ. *Vahhâbîler-I Teori, Doktrin ve Tarih*, ed. Onur Özatağ. 189-201. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022.